

Väike märgiatlas

Karl Kello

Heinrich Kuerlande, 1540.
Hinrick Kuerlandt, 1559.

Ordumeister Heinrich von Galeni (surn 1557) poolmark ja hõbešilling.

Karksi foogt Melchior van Galen, 1535.

Kuressaare vapp, ca 1550.

KURAMAA, KURESAAR

Nimi on märk. Teinekord võib see sisaldada endas terve pika loo. Iseäranis kõnekaiks ja samas väga püsivaiks osutuvad kohanimed. Mööduvad aastatuhanded, suured sõjad sõidavad üle, rahvasood vahetuvad, kuid nimi seisab koha peal nii kui ennegi, justkui oleks Looja ise selle paika pannud (vt ka Väike märgiatlas, Haridus, 2003, nr 10).

Võtame näiteks Saaremaa pealinna Kuressaare, mida tõlgendatakse kas isikunimest, kurekujulisest vapilinnust või vihjamsi ka liivi kuradist (*kure*) tuletunuks (vt Enn Tarvel, *Kuressaare ja Põide*, Keel ja Kirjandus 10/2004). Tundub, et nimeandja puhul on tegemist tööpoolest pigem mingi väga ürgse müütilise mehega. Kuressaare kõrval väärivad meenutamist ka Kuramaa ja Kuremaa, Kuretee ja Kuremäe – kõigi nende puhul tekib väike kahtlus, on see nimi ikka ja ainult taevalinnukeselt pärit.

Kura ja kure

Kur on tähendanud juba alates sumeriakadi mütoloogias nii teist ilma kui ka allilma isandat ennast. Allilma isand on maajumala võrdkuju. Põrgulise üle maailma levinud nimekujus avalduv grafeem **k.r+t* väljendub selgesti ka eesti keeles: *kurat*.

Eesti *kurat* esineb samuti kujul *kura*, liivi *kurat* on *kure*. Oskar Loooris kirjutab, et liivi rannikul elavat väga kuradiuskuja (*kureuskiji*) rahvas. Seda tuleks mõista kui maajumala usku rahvast.

Kurg on üks väheseid eesti sõnu, mis kuulub ürgse algkeele sõnastikku, vrd semiidi ja araabia *kurkijj*, akadi *kurku*, sumeri *kurgj*, tamiili *kuruku*. Soome *kurki* 'kurg' aga tähendab ka põrgut ja paholaist, s.o kuradit: *paha kurki* on neil 'piru' ja *iso kurki* on 'karu'. Nii *kurat* kui ka *karu* on maajumala võrdkujud.

Churland

Bremeni Adam kirjeldab kroonikas "Hamburgi kiriku piiskoppide teod", ca 1070, Churlandi saart. See olevat Balti mere saartest suurim, seal asuvat kõige julmem

hõim, kes andunud puujumalate kummardamisele, kõik majad olla täis ettekuulutajaid ja ennustajaid.

Kuralasi ja saarlasi käsitleb paralleelselt "Liivimaa vanem riimkroonika". Vähe olevat neid kristlasi, kes võivad kutsumata Kuramaale tulla, ilma et nad elu ja vara kaotaksid. Kuralaste naabreid saarlasi nimetatakse õelateks ja uhketeks paganateks.

Kuressaare

Saaremaad kutsuti omal ajal paralleelselt Kuressaareks ja Kuremaaks (vt Wiedemann, 1869: Kure-saare-linn, Kure-maalin *'die Stadt Arensburg auf Oesel'*). Kuressaares võime teatud mõõndustega näha Kura saart. Kui Bremeni Adam kirjutab Churlandi saarest, võib selle all Saaremaadki mõista.

Saaremaine Churlandide suguvõsa seostub nimeliselt Kaali järvega. Kaali mõis kuulus Kurlandide perekonnale (*Churland genannt v. Galen*). Galenitel ja Kurlandidel on samane vapimärk.

Kuruinen järvi on soome loitsudes Saarel asuva müütilise Kaleva järve teisendnimetus: sinna sadas taevast tulekera (ja otse Kaali järve, nagu ütleb anekdoot). Saare saksa poja ja päevapoja paralleelnimetusega esineb eesti müütilistes lauludes ka *kurulane*, kes samastub Kure saare herra poja ja Kuramaa kuninga pojaga ning teeb Kureta Mareta neiule imelapse.

Maajumala maa?

Kas Kuramaa, Kuressaar resp. Kuremaa on maajumala maa? Millest johtuvalt maaja taevajumala soovahetusest sai võimalik et põhjamaise päikesejumala Apolloni ema Leto ehk Latona maa (vrd 13. sajandi Leedu *Letovia*, Läti *Lettia*), kristlaste meeles ja keeles siis juba Ema maa, Maarjamaa (*Terra Matris, Terra Mariana*). Kreeka Leto (dooria Lato, rooma Latona) on tagasiviidav suure jumalannani, maaisa abikaasani.

Läti müütilistes lauludes nimetatakse mere saart, kus asub müütiline päikesemägi, Jumala maaks – *Dieva zemite*. Wiedeman-

nil on kogu 'russische Baltland' Gottes Erdboden.

Vana-Liivimaa kuulutamine Ema maaks põhineb tõenäoliselt müütilistes aegadesse juurduval kohalikul traditsioonil. Lüübeki Arnold teatab, et Meinhard seadis 1186 piiskopitooli sisse Liivimaal, mis oli antud Jumalaema Maarja eestkoste alla. Maarjamaa on Poja maa Palestiina võrdväärne paralleel. Neitsi Maarja kaitseb ja valvab alati omaenese maad. "Nõnda, nõnda valvab mere täht alati oma Liivimaad; nõnda, nõnda kaitseb maailma valitsejanna ja kõigi maa-de käskijanna alati omaenese maad," kirjutab Liivimaa kroonik Henrik.

J. Ch. Brotze Kurra Saar (Härgmäe kirikuõpetaja J. L. Börgeri, 1778, järgi).

Kuretee

Linnuteed kutsutakse meil ka Kureteks. Linnutee kohta räägitakse järgmist: "Seda halli riba taeva laotuses, mida rahvas "linnuteeks" kutsub, olla vanapagan oma laia viiskudega kõndides tallanud, see olnud tema kõige suurem tee, kust tema alati oli käinud" (Avinurme). Vanapagan on teatavasti kuradi, selle võimaliku kure- või kura-nimelise allilma isanda eufemistlik nimetus. Mida võis ta oma laiade viiskudega taeva alla otsida? Ürgse müüdi järgi käinud allilma isand oma valdustest varastatud päikeseneidu taga ajamas, õhtul saanud kätte, viinud endaga ühes tagasi allilma. Kiviaegsete ettekujutuste järgi peeti päikese põhiasupaigaks nimelt allilma – sinna ta ju õhtuti looja (juurde) minnes kadus ning hommikul ilmus sealt taas. Päikese varastamise/päästmise lugu on põhilisi müüte, see on aimatav paljudes muinasjuttudes. Linnutee võiks seega olla hilisem nimetus kure tee kohta, kui kurest oli lihtsalt lind saanud ning ta jätkas oma põhirolli üksnes hingevedajana Toonela teel (algselt tunti siinmail üksnes inimpelglikku musta toonekurge).

Kureneiu

"Kureneiu"-nimelisest müütilisest setu rahvalaulust ilmneb niisugune fantastiline kujutelm, et kurest kasvab kuldne neiu, ilma ilus tütar, kes tõuseb taeva ääre peale päikesena paistma: *kurest kasvi kuldanäio, ilmaillos ja päivavallus*, kellele tulid taevakehad kosilasteks ja kes istus ilma veere pääle ilmailuks ja päevavalguseks; sealt ta paistis palju maad ja poole ilma ilustas.

Mellini Kurre Saar, 1798.

Kurg ei kuulu meil otseselt päikest sümboliseerivate lindude hulka, must toonekurg seostub pigem allilmaga. Tõsi küll, vanad egiptlased kujutasid päikeselindu fooniksit ette hallhaigru või kalakurena. Vahest oli algselt tegemist kellegi kujuteldava kureneiuga, allilmas asuva päikeseneiuga, kes usuti tõusvat ilma ääre peale päikesena paistma, ning keda ajapikku, kui kurg kaotas oma olemusliku seotuse allilma isandaga, hakati pidama linnust sündinuks.

Kuremaa

Üht-teist kuratlikku seostub ka Kuremaaga. Kuremaa mõisa maa sees olnud suur auk, mida kutsuti Põrguauaguks – Vanapagan kadunud sealtkaudu maa alla. Kuremaal tunti Põrgulaane-nimelist metsa. Kuremaa mõisa pargis kasvanud suur ja õige jäme õõnes sanglepp – seal asunud kurat. Kuremaa mõisniku perekonna surnuaial lamavat kurja silmaga

õela härra haua peal Kuradikivi. Kuremaa järve otsast tahtnud Vanapoiss teed risti läbi teha, jäänud aga hiljaks, sest kuked hakanud laulma.

Kuramägi

Kurra-Meggi – niisugusel kujul esineb tänane Kuremäe 17. sajandi lõpus Jõhvi kirikukatsumisprotokollis. Aastal 1699. pöördus kohalik pastor Eestimaa konsistoriumi poole, paludes saata igal aastal kohale üks ratsaväe kapralkond, et teha lõpp 15. augustil toimuvale eba-jumalateenistusele Kuremäel. Mäe all olnud ohvriallikas, mäe peal seisnud hiis, üks püha tamm olevat veel nüüdki klostriaias alles. Rahvapärimestes seostub Kuremäe nii Jumalaema kohaloleku kui ka Kalevipoja surmaga.